

KO'HNA SAMARQANDNING TARIXIY OBIDALARI

*Karimboyeva Dilobar To'rayevna**Toshkent shahar Shayxontohur tuman kasb-hunar maktab**Tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ma'lumki, ko'hna Samarqand xarobalari hozirgi kunda Afrosiyob nomi bilan mashhur. Firdavsiyning «Shohnoma» asarida tarixiy shaxs Afrosiyob Turon o'lkasining podshosi sifatida tasvirlanadi. Bu shaxs Avestoda Franrasyan, turkiy manbalarda esa Alp Er To'nga nomi bilan qayd etilgan. Samarqandning shakllanish va rivojlanish davri Afrosiyob yodgorligidan boshlangan. Samarqand Chingizxon qo'shini tomonidan 1220-yil batamom vayron qilingan. Shundan beri qadimiy shahar xarobaga aylangan holda yer qa'rida ko'milib yotibdi. Uning hududi hozirgi shaharning shimoliy qismida bo'lib, 219 gektar maydonni egallaydi.

Kalit so'zlar: Avesto, Sug'd, Abbos Ja'far ibn Muhammad al Mustag'firyning «Tavorixi Samarqand», «Kitob al-qand fi tarixi Samarqand», «Qandiyai Xurd», «Devoni lug'atit-turk», «Registon», «qumli joy», «past qadam», «Sherdor», «Tillakori».

KIRISH

Samarqand dunyoning eng qadimiy va betakror shaharlaridan biri. U o'zida 2750 yillik boy tarix va qadimiy sivilizatsiya namunalarini mujassam etadi. Zarafshon vohasining markazida joylashgan bu noyob shahar azal – azaldan o'troq hayot, sug'orma dehqonchilik, ilm-fan va taraqqiyot markazi bo'lishi bilan birga, jahon tarixida insoniyatning madaniy beshiklaridan biri sifatida e'tirof etilgan.

Samarqandning vujudga kelishi, shakllanishi to'g'risida ko'pgina ma'lumotlar uchraydi. Ko'hna Sharq yozma merosining noyob durdonasi Avesto kitobida Sug'd o'lkasining ajoyib iqlimi, serhosil yerlari haqida so'z boradi. Abul Abbos Ja'far ibn Muhammad al Mustag'firyning «Tavorixi Samarqand», Abu Hafs Najmiddin Umar bin Muhammad an-Nasafiyning «Kitob al-qand fi tarixi Samarqand», Abulfazl Muhammad ibn Abdujamil ibn Abdumalik Haydar as-Samarqandiyning «Qandiyai Xurd» kabi yuzlab tarixiy asarlarida ma'lumot beriladi.

«Samarqand» atamasining ma'nosi xaqida ham tarixiy manbalarda turlicha fikrlar bor. Buyuk tilshunos olim Mahmud Qoshg'ariy «Devoni lug'atit-turk» asarida «Samarqand» atamasi turkiyda boy, obod shahar degan ma'nolarni bildirishi haqida yozgan.

Arab tarixchisi Abu Ali Muhammad bin Muhammad Bal'ami (X-asr) «Samarqand shahriga Zulqarnayn bosqinchiligidan 3000 yil ilgari asos solingan» deb yozib qoldirgan. Abu Hafs Najmiddin Umar bin Muhammad an-Nasafiy bu xususda «Qutayba ibn Muslimdan 2250 yil oldin shahar barpo bo'lgan» deb yozadi.

ASOSIY QISM

Registon maydoni yer yuzining sayqali deb tan olingan, Amir Temur birlashtirgan 27 (yigirma yetti) davlat poytaxti bo'lgan mashhur Samarqandning o'ziga xos va mos bo'lgan ko'zgidir. «Registon» degan so'z fors tilidan olingan so'z bo'lib, «qumli joy» degan ma'noni bildiradi, «reg»-qum, «iston»-turish joyi demakdir, bu yerdan janubiy sharqdan shimoliy g'arbga tomon katta ariq oqib o'tgan, vaqt o'tib ariq qurigandan so'ng, o'rnida qumloq joy qoladi. Ana shu asosda «Registon» degan so'z kelib chiqadi.

Asrlar davomida Registon o'zidagi inshootlarni uch marta o'zgartirdi. Avvalo Amir Temurning oqila xotinlari Tumanova tomonidan bu yerda hashamatli, bosh kiyimlar sotiladigan usti yopiq gumbazli tim quriladi. Ulug'bek hukmronligi davrida maydonda qaytadan rejalashtirish ishlari amalga oshiriladi. Bu joylar vaqfga topshirilgani uchun bozor timlari boshqa joyga ko'chiriladi. Maydonning g'arbiy qismida dastlabki bino hisoblanmish Ulug'bek madrasasi qurildi.

Registon hanuzgacha shaharsozlik san'atining mukammal shoh asari bo'lib kelayotir. Ana shu mashhur shoh asarlardan original shaklida faqatgina bir Ulug'bek madrasasi bizgacha yetib kelgan. Ansambldagi hozirgi binolar esa ushbu majmuani qayta (muqarrar) tiklash maqsadida XVII asrda shahar hokimi Yalangtush Bahodir tomonidan qurilgan.

Registon maydonidagi me'moriy majmuaning tarkib topishi, 1417-yilda yosh olim va hukmdor Mirzo Ulug'bekning farmoniga binoan madrasa qurilishidan boshlandi. Madrasa 1417-1420-yillarda qurilgan bo'lib, uning sathi 81x56 m. Bino loyihasining muallifi o'z zamonasining mashhur olimi Qavmiddin Sheroziydir.

Madrasa ikki qavatli bo'lib, 55 ta hujra va to'rt burchagida katta darsxonalar va ayvonlardan iborat bo'lgan. Maxsus o'qish uchun belgilangan hujralarda 2-3 tolibi ilmlar o'qigan va yashagan. Har bir xona uch vazifani bajargan (o'qish, yashash va alohida qismida kerakli narsalarni saqlash). Darsxonalarda alohida guruhlar uchun fan mashg'ulotlari o'tkazilgan. Ayvonlar yozgi darsxona vazifasini bajargan. G'arbdagi ikki darsxona o'rtasida masjid xonaqosi joylashgan. Uning ikkita darsxona hamda hovli bilan bog'lovchi eshiklari bo'lgan.

Ulug'bek qurdirgan ushbu madrasa, o'z davrining ilg'or, barcha sharoitlarga ega mukammal oliy o'quv yurtidir. Sharqdagi birinchi dorilfunun va keng imkoniyatlarga ega ilmiy muassasa sifatida ham katta shuhrat qozondi. Butun dunyoda Ulug'bek akademiyasi sifatida mashhur bo'ldi.

Madrasada ta'lim uch bosqichdan iborat bo'lgan: birinchi bosqich «ando» yoki «past qadam» boshlang'ich bo'limi, ikkinchi bosqich «avsat» yoki «miyona», o'rta bo'lim, uchinchi bosqich «a'lo» yoki «peshqadam» oliy bo'lim. Iqtidorli toliblar bu bo'limlarning har birida to'rt-besh yillab qunt bilan o'qishardi. Natijada, madrasada tahsil olib, uning dasturi bo'yicha asosiy fanlarni to'la o'zlashtirgan va imtihon

saboqlarida o‘z bilimni namoyish qila olgan tolibi ilmlarga «Sanadshahodatnoma» yozib berilgan. Madrasada o‘qish va o‘qitish bepul bo‘lib harajatlar vaqfnoma orqali ta‘minlangan.

Samarqandda Ashtarxoniyalar davrida qurilish ishlari yanada jonlanadi. Yalangtush Bahodirning bevosita tashabbusi va farmoni bilan Registon maydonidagi vayronalikka yuz tutgan hashamatli Mirzo Ulug‘bek madrasasida ta‘mirlash ishlarini olib borish, hamda batamom buzilib ketgan Mirzo Ulug‘bek qurdirgan xonaqoh Mirzoyi hammomi va karvon saroylari o‘rnida ikkita hashamatli inshoot, Sherdor madrasasi (1619-1636 y.y.) va Tilla-Kori madrasa masjidi (1646-1660 y.y.) bunyod etilgan.

Sherdor madrasasi sathi 70x57 metr, ya‘ni to‘rt burchak shakilli bo‘lib, hovlisi ikki qavatli hujralar bilan o‘rab olingan, ularning soni 52 ta, hovlining burchaklarida darsxonalar joylashgan, ammo bu obidada masjid yo‘q.

Ulkan peshtoq ravog‘i tepasidagi timpan diqqatga sazovordir. Qizg‘ish zarhal sher, oq ohuni quvib ketmoqda. Quyosh bodomqovoq, kiyik ko‘zli doira shaklida tasvirlangan. Uning yuzi esa zarhal yog‘du bilan hoshiyalangan. Butun kompozitsiyasi zangori asosda bo‘lib, firuza va zarhal bo‘yoqlar bilan tasvirlangan, hamda bir - biriga chirmashib ketgan navdalar, ochilib yotgan oq gullardan iborat. Ana shu ajoyib tasvir tufayli u «Sherdor» nomini olgan, baxtiyor zamonga ishoradir.

Yalangto‘sh Bahodir Sherdor madrasasini qurdirganidan o‘n yil o‘tgandan so‘ng, Ulug‘bek tomonidan qurilgan karvonsaroyi tiklash imkoniyati bo‘lmaganligi sababli, uni poydevori ustidan yangi madrasa – masjid qurdiradi. U keyinchalik «Tillakori» (tilla bilan bezalgan) madrasasi deb atalgan. Tillakorining qurilishi bilan Registonning ajoyib bir ansambli mukammal shaklga keldi. Ushbu obidaning me‘mori maydondagi hamma binolarning yaxlit bir butun bo‘lishini ta‘minlash uchun Tillakori madrasasini mavjud imoratlarga moslashtiradi. Respublikamiz mustaqillikka erishgandan keyin ushbu yodgorliklarning ta‘mirlashga, tarix ko‘rmagan darajada g‘amxo‘rlikni oshganini ko‘rib turibmiz. Faqat ana shu qisqa bir vaqtda, Respublikamiz birinchi Prezidenti bevosita g‘amxo‘rliги va Birlashgan Millatlar Tashkilotining fan va madaniyat bilan shug‘ullanuvchi YUNESKO qarori bilan, buyuk munajjim, qomusiy olim va davlat arbobi Mirzo Ulug‘bekning 600 yilligi (1994 y.), 1996 yilda buyuk sarkarda markazlashgan davlatchilik asoschisi va mashhur davlat arbobi Amir Temurning 660 yilligi yubileylari munosabati bilan Ulug‘bek madrasasining ikkinchi qavati qayta tiklanib, madrasa qadimiy holatiga keltirildi. Sherdor va Tillakori madrasalarida misli ko‘rilmagan darajada ta‘mirlash ishlari olib borildi.

XULOSA

Ko‘hna Samarqandning tarixiy obidalari, O‘rta Osiyo hududidagi ajoyib madaniy va arxitektura yodgorliklaridan biridir. Bu obidalardan ba‘zilari minglab yil o‘tkazgan vaqt davomida saqlanib qolgan bo‘lib, Samarqandning insoniy tarix va madaniyatiga

oid ahamiyatli asarlar sifatida taniladi. Xulosa qilib aytganda: Bu tarixiy obidalardan tashkil topgan to'plamlar, Samarqandning eng zamonaviy shaharlaridan biri bo'lgan tarixiy va madaniy markazini aks ettirishda katta ahamiyatga ega. Ularning ko'rsatilishi Samarqandning unikal madaniy va tarixiy o'zgacha jihatlarini namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Samarqand tarixi ,|| Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 244 – bet Toshkent 1971 y .
2. Samarqand – 2750 || T . SHerinov , M . Jo`raqulov , M . Isomiddinov , E , Rtveldze , A . Malikov , A . Ataxoddayev , A . Berdimurodov G . Azamova , D . Ziyoyeva , Q . Rajabova , N . Ahmedov O`zbekiston NMIO` 2007 y .
3. Samarqand tarixi|| Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 253 – bet Toshkent 1971 y
4. Samarqand tarixi ,|| Tarix va Arxeologiya institute Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 299- bet Toshkent 1971 y .
5. O`zbekiston Milliy ensklopediyasi — A . Muhammadjonov . Q . Usmonov . ,, O`zbekiston tarixi ,, 7- sinf darsligi 147 –bet . Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent 2005 Samarqand tarixi|| Tarix va Arxeologiya instituti Alisher Navoiy nomli Samarqand Davlat Universiteti 223 - 224 - betlar .